

Magdalena Szyndler

Zaolziańskie instytucje kulturalne (po 1920 roku) i ich wpływ na kulturę ludową

Wartości w muzyce 4, 144-150

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Szyndler

Uniwersytet Śląski
Katowice

Zaolziańskie instytucje kulturalne (po 1920 roku) i ich wpływ na kulturę ludową

Jak wiadomo, od roku 1920 Śląsk Cieszyński po lewej stronie Olzy musiał zacząć funkcjonować samodzielnie, w warunkach izolacji politycznej, w oderwaniu od polskich korzeni, kultury i języka. Był to efekt spotkania Rady Ambasadorów (28 lipca wyżej wymienionego roku), tj. przedstawicieli państw Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii, podczas którego zdecydowano o przebiegu granicy polsko-czechosłowackiej na Śląsku Cieszyńskim (również na Orawie i Spiszu)¹.

Wielu Polaków nie umiało zaakceptować życia w nowych warunkach. Ta sztuczna granica wytyczona na Olzie spowodowała w wielu wypadkach rozdzielenie rodzin, przyjaciół, znajomych. Z trzech narodowości zamieszkujących I Republikę Czechosłowacką (Czesi, Niemcy, Polacy) ci ostatni znaleźli się w stosunkowo najgorszej sytuacji. Władze państwowe zaczęły prowadzić politykę „utrudniającą”, pierwszym tego sygnałem były przeszkody w nadawaniu czechosłowackiego obywatelstwa mieszkańcom Zaolzia. Ludność autochtoniczna otrzymywała obywatelstwo automatycznie, natomiast starania imigrantów blokowano tak, że nawet do roku 1938 nie mieli oni uregulowanych spraw związanych z obywatelstwem. Z kolei ludność czeska miała zapewnione najlepsze warunki bytowe, tj. korzystała z poparcia administracji państwowej, a stowarzyszenia czeskie, działające na Zaolziu, zaktywizowały się i umocniły (między innymi Sokol, Hospodářské spolky, ochotnicze straże pożarne, szkolnictwo, spółdzielnie)².

¹ Więcej patrz: M. Szyndler: *Folklor pieśniowy Zaolzia. Uwarunkowania, typologia i funkcje*. Katowice 2011, s. 30.

² S. Zahradník: *Korzenie Zaolzia*. Warszawa—Praga—Trzyniec 1992, s. 70.

W latach 1920—1930 Polacy nie mieli szans na zdobycie pracy w urzędach i placówkach państwowych, np. w 1930 roku w obu polskich powiatach na Zaolziu na jednego polskiego urzędnika przypadało 5 445 obywateli narodowości polskiej, zaś na urzędnika czeskiego — 662 obywateli narodowości czeskiej. Wśród Polaków było wielu bezrobotnych, którzy mogli poprawić swoją sytuację — wystarczyło, że zapisali dzieci do czeskiej szkoły³.

Był to okres trudny dla Polaków pozostających poza granicami Macierzy. Jednak w związku z zaistniałą sytuacją polityczną kultura polska, a szczególnie ludowa stała się elementem podtrzymującym przynależność do Polski i kształtującą tożsamość narodową (stroje, gwara, język, instytucje kulturalne, tj. Polski Związek Kulturalno-Oświatowy).

Pomimo niesprzyjających warunków zaczęły być wydawane pierwsze czasopisma. W pierwszych latach rozpoczęto wydawanie miesięcznika pt. „Nasze Pisemko” (1922—1938), przeznaczanego dla młodzieży uczęszczającej do polskich szkół ludowych w Czechosłowacji. W nim zamieszczane były opowiadania, bajki, zagadki ludowe, publikowane jednakże w języku literackim⁴. Nieco później zaczął ukazywać się dwutygodnik pt. „Ogniwo” (w latach 1935—1938) również kierowany do młodych ludzi mieszkających na Śląsku Cieszyńskim w Czechosłowacji; ponadto drukowano „Naszą Młodzież” (od 1921 roku)⁵. W latach 1906—1938 ukazywał się systematycznie „Dziennik Cieszyński”, w którym pojawiały się artykuły związane z ludoznawstwem, a ich tematyka łączyła się z prozą, obrzędami, strojami i pieśniami ludowymi⁶. Ogromny wpływ na rozpowszechnianie wiadomości o rodzimym folklorze miały popularne „Kalendarze Śląskie” (pierwszy egzemplarz został wydrukowany w 1856 roku, a kolejne ukazują się do dziś).

Ważnym rokiem był rok 1949, kiedy to założono Polski Związek Kulturalno-Oświatowy (PZKO, liczba członków, ich płeć, skład socjalny obrazują tabele umieszczone pod tekstem). Dzięki tej instytucji zaczęto na szerszą skalę upowszechniać wiadomości o kulturze ludowej i podnosić znaczenie badań folklorystycznych. B. Osuchowski pisał: „[...] niezmienna pozostała wola zachowania ojczystego języka, kultury i narodowej tożsamości...”⁷.

³ Ibidem, s. 74—77.

⁴ W. Milerski: *Troska o trwanie kultury ludowej na Zaolziu. O rodzimej kulturze ludowej Śląska Cieszyńskiego, o jej badaniu i kultywowaniu w subregionie zaolziańskim*. „Literatura Ludowa” 1993, nr 4—6, s. 14.

⁵ Za: D. Kadłubiec: *Historia i współczesność badań nad cieszyńską kulturą ludową, zwłaszcza zaolziańską*. W: *Zaolzie. Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czechosłowacji*. Red. D. Kadłubiec. Katowice 1977, s. 38.

⁶ Za: ibidem, s. 38.

⁷ ZG PZKO: *Leksykon PZKO*. Czeski Cieszyn 1997, s. 5; B. Osuchowski: *Sprawy gospodarcze PZKO*. „Zwrot” 1950, nr 4, s. 13—14.

Z kolei w grudniu 1949 roku powstał miesięcznik „Zwrot”. Czasopismo to, ukazujące się w kolejnych latach pod nazwą „Kalendarz Zwrotu”, posłużyło jako forum dla wielu folklorystów, miłośników i entuzjastów cieszyńskiej kultury ludowej. Mogli oni na jego łamach wyrazić swoje poglądy, refleksje i przedstawiać wyniki własnych badań. Byli to między innymi muzykologzy (Karol Hławiczka 1894—1976), nauczyciele, malarze, rzeźbiarze (Karol Piegza 1899—1988, Leon Derlich 1905—1965, Józef Ondrusz 1918—1996, Adam Wawrosz 1913—1971, Paweł Kubisz 1907—1968, Franciszek Świder 1911—1997, Rudolf Żebrok 1915—1984). Na początku 1960 roku drukowano tam tzw. żywe teksty oraz godki i pogwarki pisane w gwarze cieszyńskiej⁸.

Pod koniec 1965 roku w Czeskim Cieszynie przy Zarządzie Głównym Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego powstała Sekcja Folklorystyczna (SF), której członkami byli przeważnie nauczyciele zainteresowani rodzimą kulturą ludową. Można powiedzieć, iż powstanie Sekcji otworzyło nowy rozdział w działalności ludoznawczej Polaków na Zaolziu⁹.

W 1965 roku rozpoczęto pierwsze badania terenowe na Śląsku Cieszyńskim; przeprowadzano je w południowej części Zaolzia (od Bystrzycy aż po granicę słowacką). Do Sekcji Folklorystycznej dołączył Daniel Kadłubiec, który w 1962 roku odnalazł w Koszarzyskach jednego z najlepszych na tych terenach gawędziarza Józefa Jeżowicza. W tym czasie również ujawniły się takie talenty gawędziarskie jak: Anna Chybidziurowa z Bukowca i Maria Czudek z Milikowa¹⁰. W latach 1962—1967 D. Kadłubiec zebrał około 350 tekstów z miejscowości zaolziańskich (Bukowiec, Piosek, Milików, Koszarzyska, Karpętna, Sibica, Łazy, Guty, Niebory, Końska, Wędrynia, Bystrzyca, Nydek)¹¹.

W ramach kształcenia członków SF, którzy często byli amatorami, odbywały się seminaria folklorystyczne w różnych miejscowościach zaolziańskich (między innymi Górna Łomna, Jabłonków, Ligotka Kameralna, Nydek, Bogumin, Czeski Cieszyn i inne). Na tychże seminariach swoje prelekcje wygłaszali znani naukowcy, między innymi Barbara Bazielić, Karol Hławiczka, Jan Tacina, Józef Ligęza czy też członkowie SF¹². Materiały folklorystyczne i etnograficzne zebrane przez członków SF publikowane były w postaci artykułów, ale i obszerniejszych publikacji¹³.

⁸ Za: D. Kadłubiec: *Historia i współczesność...*, s. 40.

⁹ Więcej: L. Brożek: *Tradycje ludoznawcze na Śląsku Cieszyńskim*. „Zaranie Śląskie” 1959, z. 1, s. 11—28.

¹⁰ W. Milerski: *Troska o trwanie...*, s. 17.

¹¹ R. Danel: *Folklorystyka ziemi cieszyńskiej*. W: *Płyniesz Olzo. Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*. [T. 1]: *Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*. Red. D. Kadłubiec. Ostrawa 1970, s. 49.

¹² Więcej szczegółów związanych z tematyką poszczególnych seminariów znajduje się w odsyłaczach bibliograficznych.

¹³ Między innymi we „Zwrocie”, w „Kalendarzu Śląskim”, „Głosie Ludu”, „Ogniwie”, „Zaraniu Śląskim”, „Kwartalniku Opolskim”; *Płyniesz Olzo. Zarys kultury duchowej ludu cieszyń-*

W latach siedemdziesiątych w celu upowszechnienia kultury ludowej organizowano co roku jesienne Dni Folkloru. Odbywały się one w zaolziańskich miejscowościach, między innymi Czeskim Cieszynie, Lutyni Dolnej, Milikowie, Jabłonkowie. Sekcja Folklorystyczna organizowała również Wiosenne Seminaria Folklorystyczne (w 1975, 1978, 1979 roku)¹⁴.

W tym czasie Sekcja Folklorystyczna kontynuowała badania w terenie na południu Zaolzia, rozszerzając ich zasięg o część północną (od Cieszyna po Bogumin). Badano folklor narracyjny i pieśniowy, a w tym folklor górniczy i dziecięcy. Uzyskane materiały drukowano w zeszytach tematycznych SF, w „Zwrocie”, „Głosie Ludu”, „Kalendarzach Śląskich”. W tym okresie członkowie SF po raz pierwszy wzięli udział w sesjach naukowych organizowanych przez Filię Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, w ramach zajęć z folklorystyki przeznaczonych dla studentów tejże uczelni¹⁵.

Z kolei na początku lat osiemdziesiątych zaczęto organizować konkursy folklorystyczne, w których brały udział koła PZKO. Warunkiem uczestnictwa była znajomość kultury ludowej omawianego terenu (między innymi przysłów, pieśni, obrzędów, zwyczajów, tańców, stroju itp.). Natomiast rok 1981 ogłoszono Rokiem Kultury Ludowej. Organizowano wówczas wiele spotkań, podczas których propagowano rodzimą kulturę. Sekcja Folklorystyczna zainicjowała również Przeglądy Cieszyńskiej Pieśni Ludowej (funkcjonujące do dziś pod nazwą Śląskie Śpiewanie), których celem była popularyzacja folkloru muzycznego (odbyły się między innymi w Wędryni, Bystrzycy, Czeskim Cieszynie). W ramach Dni Folkloru organizowano również regularne Seminaria Folklorystyczne¹⁶. W tym czasie prowadzono nadal badania terenowe w ponad dwudziestu miejscowościach północnej części Zaolzia. Dotyczyły one przede wszystkim obrzędowości dorocznej danej społeczności w kontekście historycznym¹⁷.

Z inicjatywy SF zaczęto upowszechniać kulturę materialną i sztukę ludową poprzez zakładanie tzw. izb regionalnych w poszczególnych miejscowościach Zaolzia, co z kolei mobilizowało miejscowych miłośników folkloru do penetracji terenu w celu wyszukiwania eksponatów potrzebnych do wystaw¹⁸.

Pomimo niesprzyjających warunków politycznych i ekonomicznych po 1920 roku Polacy na Zaolziu, dzięki instytucjom kulturalnym, mogli pielęgnować

skiego. [T. 1]...; *Płyniesz Olzo. Zarys kultury materialnej ludu cieszyńskiego*. T. 2: *Zarys kultury materialnej ludu cieszyńskiego*. Red. D. Kadłubiec. Ostrawa 1972; *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*; G. Firla: *Strój Lachów Śląskich*. Wrocław 1969; J. Ondrusz: *Hej koło Cieszyna*. Czeski Cieszyn 1975.

¹⁴ W. Milerski: *Troska o trwanie...*, s. 22.

¹⁵ Ibidem, s. 23.

¹⁶ J. Szymik: *Publikacje Sekcji Folklorystycznej w latach 1980—1984*. Czeski Cieszyn 1985.

¹⁷ Ibidem, s. 24.

¹⁸ Za: D. Kadłubiec: *Historia i współczesność...*, s. 50.

kulturę ludową. Szczególnie Polski Związek Kulturalno-Oświatowy i działalność jego członków w zaolziańskich miejscowościach przyczyniła się do zachowania elementów polskiego folkloru. Powstał miesięcznik „Zwrot”, a później „Kalendarz Zwrotu”, na łamach których mogli pisywać folklorysty, muzykolodzy, pisarze, poeci, językoznawcy (między innymi Jan Tacina, Karol Hławiczka, Paweł Kubisz, Rudolf Żebrok). Z kolei dzięki SF zaczęto na szerszą skalę prowadzić badania terenowe, co z kolei przyczyniło się do archiwizacji tekstów gwarowych i pieśni ludowych (między innymi Daniela Kadłubca). Także z inicjatywy tej SF zaczęto organizować imprezy i spotkania propagujące różne płaszczyzny kultury regionalnej.

Tabela 1

**Liczba kół folklorystycznych (stan na 31 grudnia) oraz struktura członków
(z uwzględnieniem podziału na płeć)**

Rok	Powiat			Struktura członków		
	Karwina	Frydek Mistek	razem	kobiety	mężczyźni	razem
1977	54	40	94	11 906	11 516	23 422
1978	54	40	94	12 193	11 690	23 883
1979	54	40	94	12 337	11 768	24 105
1980	54	40	94	11 804	12 433	24 237
1981	54	40	94	11 920	12 388	24 308
1982	54	40	94	12 589	11 770	24 359
1983	54	40	94	12 567	11 711	24 278
1984	54	40	94	12 296	11 491	23 887
1985	54	40	94	12 341	11 360	23 701
1986	54	40	94	12 333	11 297	23 630
1987	54	40	94	12 303	12 194	23 497
1988	54	40	94	—	—	—
1989	54	40	94	—	—	—

Źródło: Opracowano na podstawie U. K a c z m a r e k: *Kultura zbiorowości polonijnych Europy Środkowej 1945—1989*. Poznań 1993, s. 133.

Tabela 2

Struktura członków PZKO (z uwzględnieniem kryterium wieku) w wybranych latach

Wiek	1978		1980		Wiek	1985	
	liczba	procent	liczba	procent		liczba	procent
do 19	1 964	8,2	2 961	12,2	15—25	4 920	20,8
20—29	4 898	20,5	4 801	19,6	26—35	4 388	18,5
30—39	3 499	14,7	3 511	14,5	36—45	3 423	14,4
40—49	3 187	13,3	3 169	13,1	46—55	3 041	12,8
50—59	4 112	17,2	4 050	16,7	56—65	3 751	15,8
60—69	3 148	13,2	3 035	12,5	66—75	2 516	10,6
70—79	2 498	10,5	2 261	9,3	76—85	1 482	6,3
ponad 80	577	2,4	449	1,9	ponad 86	180	0,8
O g ó ł e m	23 883	100,0	24 237	100,0	—	23 710	100,0

Źródło: Opracowano na podstawie U. K a c z m a r e k: *Kultura zbiorowości polonijnych...*, s. 133.

Tabela 3

Skład socjalny członków PZKO

Kategoria	Powiat				Razem	
	Karwina		Frydek Mistek			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Robotnicy	6 155	44,3	5 393	51,6	11 548	47,4
Badani z wykształceniem technicznym	2 484	17,9	1 238	11,8	3 722	15,3
Badani z wykształceniem humanistycznym	1 333	9,6	825	7,8	2 158	8,9
Niezatrudnieni	2 479	17,9	1 600	15,3	4 079	16,7
Uczniowie szkół zawodowych	450	3,2	547	5,2	997	4,1
Uczniowie szkół średnich	608	4,4	595	5,7	1 203	4,9
Studenci	377	2,7	275	2,6	652	2,7
O g ó ł e m	13 886	100,0	10 473	100,0	24 359	100,0
w tym emeryci	3 077	22,2	1 645	15,7	4 722	19,4

Źródło: Opracowano na podstawie U. K a c z m a r e k: *Kultura zbiorowości polonijnych...*, s. 133.

Magdalena Szyndler

**Cultural institutions in Zaolzie (after 1920)
and their influence on folk culture**

S u m m a r y

Despite unfavourable political and economic conditions after 1920 the Poles in Zaolzie could cherish the folk culture thanks to cultural institutions. Especially Polski Związek Kulturalno-Oświatowy and the activity of its members in the Zaolzie area contributed to the maintenance of the elements of the Polish folklore. "Zwrot", and later on "Kalendarz Zwrotu" were formed where the folklorists, musicologists, writers, poets, and linguists (among others Jan Tacina, Karol Hławiczka, Paweł Kubisz, Rudolf Żebrok and many more) could write. Thanks to the Folklorist Section, on the other hand, the field research began, which, in turn, contributed to the archivization of dialect texts and folk songs (among others Daniel Kadłubiec). Also, from the initiative of the FS, events and meetings propagating various levels of the regional culture started to be organised.

Magdalena Szyndler

**Les institutions culturelles de Zaolzie (après 1920)
et leur influence sur la culture folklorique**

R é s u m é

Malgré des conditions politiques et économiques défavorables après 1920 les Polonais de Zaolzie, grâce aux institutions culturelles pouvaient entretenir la culture folklorique. Surtout Polski Związek Kulturalno-Oświatowy et l'activité de ses membres dans les localités de Zaolzie ont aidé à garder des éléments du folklore polonais. On a fondé le mensuel „Zwrot” et plus tard „Kalendarz Zwrotu”, où des folkloristes, des musicologues, des écrivains, des poètes, des linguistes (entre autres Jan Tacina, Karol Hławiczka, Paweł Kubisz, Rudolf Żebrok) publiaient. C'est grâce à la Section de Folklore que les enquêtes de terrain ont été menées à une échelle plus large ce qui a permis d'archiver des textes argotiques et des chants populaires (entre autres Daniel Kadłubiec). Aussi à l'initiative de la même Section on a commencé à organiser des événements et des rencontres pour propager des aspects différents de la culture régionale.